

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΜΠΕΔΟΚΗ

Τὸ φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται στὰ κοσμολογικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς θεμελιακὲς δομὲς σκέψης (*ρίζώματα, Φιλότης - Νεῖκος, Σφαῖρος*) προσδιορίζονται οὐσιαστικὰ μὲ στοιχεῖα χώρου καὶ χρόνου, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι συμπτωματικὸ. Ἡ μελέτη αὐτῆ ἀποσκοπεῖ νὰ δείξῃ πῶς λειτουργεῖ ἡ κοσμολογικὴ σκέψη τοῦ Ἐμπεδοκλῆ σὲ σχέση μὲ τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο καὶ κυρίως πῶς παρουσιάζονται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τρία θεμελιακὰ προβλήματα: 1) ἡ δομὴ τῶν ριζωμάτων καὶ ἡ κατανομὴ τους στὸν κοσμικὸ χῶρο 2) ἡ μορφή τῶν δυνάμεων Φιλότητος καὶ Νείκους καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τους στὴν κοσμικὴ ἐξουσία καὶ 3) ἡ δομὴ τοῦ Σφαίρου.

Ὁ ὅρος *χρόνος* μαρτυρεῖται πολλὰ φορὲς στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (B 17, 29, 30, 2, 110, 8, 115, 7) καὶ παρουσιάζεται ἀκόμα ὁ ὅρος *αἰὼν* ποὺ σημαίνει εἰδικὰ τὸ χρόνο ζωῆς, καὶ μάλιστα μὲ κοσμολογικὸ νόημα (B 26, 10, 16, 2, 17, 11· πβ. B 110, 3, 129, 6, 154) ¹. Ἀντίθετα δὲν ἀπαντᾶται ὁ ὅρος *χῶρος* μὲ ἀνάλογο γενικὸ καὶ ἀφηρημένο νόημα ² ἢ μιὰ λέξη, ἔστω, μὲ τὴν ὁποία νὰ δηλώνεται ἡ ἔννοια τοῦ χώρου. Καθὼς ὅμως θὰ φανῇ ἀπὸ ὅλη τὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος, ὑπάρχουν στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ποικίλες ἐκφράσεις ποὺ εἶναι φορτισμένες μὲ τὴν ἔννοια τοῦ χώρου καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐμπεδοκλεία σκέψη λειτουργεῖ μέσα ἀπὸ χωρικὲς παραστάσεις.

Ἡ «πολιτεία» τοῦ κόσμου ποὺ σχεδίασε ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ καλὰ ὀργανωμένο σύστημα ἀπὸ τέσσερα «στοιχεῖα» (κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ὄρο) ἢ *ρίζώματα* (ὅπως τὰ ὀνομάζει ὁ ἴδιος ὁ Ἐμπεδοκλῆς, B 6): *πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ*. Καθένα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἴδιο, ὅμοιο καὶ ἴσο μὲ τὸν ἑαυτό του (B 17, 34, 21, 13, 26, 3: *αὐτὰ ἐστὶν ταῦτα*

---

1. Θέμα χρόνου παρουσιάζεται καὶ στὴ δαιμονολογία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (λ.χ. B 115, 6 *τρὶς μυρίας ὥρας*) ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἔχει εὐρύτερη σημασία μέσα στὴ φιλοσοφία του.

2. Μονάχα στοὺς Καθαρμοὺς (B 118 καὶ 121, 1) μαρτυρεῖται ἡ λέξη *χῶρος* ἀλλὰ ὄχι ὡς ὄρος φιλοσοφικός.

καὶ B 17, 35: *ὁμοῖα*) καὶ βρίσκεται σὲ ἀρμονικὲς σχέσεις μὲ τὰ μέρη του (B 22, 1 *ἄρθρια μὲν γὰρ ταῦτα ἑαυτῶν πάντα μέρεσσιν*). Τὸ καθένα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσορροπία μέρη ἢ «μόρια»¹ καὶ φαίνεται νὰ εἶναι σχεδιασμένο κατὰ τὸ πρότυπο τῆς «ἰσομοιρίας»². Τὸ ρίζωμα εἶναι, ὅπως τὸ *ὄν* τοῦ Παρμενίδη, ἀναγκαστικὰ ἰσορροπημένο³. Ἐνῶ

1. Ἀντίθετα πρὸς τὸν Μέλισσο, B 9, ποὺ δηλώνει ὅτι τὸ *ὄν* δὲν ἐπιδέχεται μιὰ χωρική κατηγορία, ὅπως εἶναι τὸ *πάχος*, γιατί τότε θὰ εἶχε *μόρια*, ὁ Ἐμπεδοκλῆς θεωροῦσε καθένα ἀπὸ τὰ ριζώματα ὡς ἓνα ἀρμονικὸ σύνολο ἀπὸ «μόρια». Ἡ λέξις αὐτὴ δὲν μαρτυρεῖται στὰ γνήσια σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, ὅτι δεχόταν ὁμοῦ τὰ ριζώματά του *ὄχι* ἀπλὰ ἀλλὰ σύνθετα, ἀπὸ μόρια, στοιχεῖα, προκύπτει ἀπὸ τὸ B 22, 1 (*ἄρθρια μὲν γὰρ ταῦτα ἑαυτῶν πάντα μέρεσσιν*) καὶ ἀπὸ τὸ B 96, 1 - 3, ὅπου ὁ φιλόσοφος σκέφτεται σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς λατρικῆς σκέψης καὶ δέχεται ὅτι τὰ *ὄν* συντίθενται ἀπὸ τέσσερα μέρη γῆς, δύο μέρη νεροῦ καὶ τέσσερα μέρη φωτιᾶς. Πρβ. A 34 (VS I 290, 7), A 43 (VS I 291, 25 - 26). Γιὰ παραπέρα συζήτηση βλ. τὴν ἔκθεση τοῦ J. B o l l a c k, *Empédocle*, Paris 1965, 24 κέ. Ἡ παρατήρησή του ὡστόσο ὡς πρὸς τὴν σχέση τῶν ἀτομικῶν φιλοσόφων, στοὺς ὁποίους ἡ ὁμοιομέρεια εἶναι σαφῶς μαρτυρημένη, μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, δὲν δείχνει τὴ σημαντικὴ διαφορὰ ποὺ προκύπτει ἀνὰ ἑκινήσουμε ἀπὸ τὸ B 22, 1 τοῦ Ἐμπεδοκλῆ: γιατί σ' αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἐννοοῦνται *ὄχι* μόνο τὰ στοιχεῖα ἀλλὰ καὶ οἱ δυνάμεις Φιλότητα καὶ Νεῖκος. Ἄν λοιπὸν τὰ μέρη στὰ στοιχεῖα εἶναι ὕλικῆς μορφῆς, στίς δυνάμεις δὲν νοοῦνται μέρη σωματικά, γιατί σ' αὐτὲς ἡ ἰσότητα, καθὼς θὰ φανῆ παρακάτω, εἶναι ἀντιληπτὴ ὡς ὁμοιομερῆς κατανομή δυνάμης σὲ ὅλον τὸν χῶρο τῆς ἐπικράτειάς τους. Ἐπομένως, οἱ ἀτομικοὶ δὲν ἀκολουθοῦν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆ γραμμῆ ποὺ χαράσσει ἡ σκέψις τοῦ Ἐμπεδοκλῆ.

2. Ἴσομοιρία μὲ κοσμολογικὸ νόημα παρουσιάζεται πρῶτα στὸν Ὅμηρο, O 185 κέ., ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἴση κατανομή κοσμικῶν συνόλων, τῆς γῆς, τῆς θάλασσας καὶ τοῦ σκότους, μετὰ τὴν ἰσοτίμων θεοτήτων ποὺ κυριαρχοῦν ἀντίστοιχα πάνω σ' αὐτὰ (Ζεὺς, Ποσειδῶν, Ἄδης).

3. Τὸ *ὄν* τοῦ Παρμενίδη εἶναι ἴδιο (B 8, 57), ἴσο (B 8, 49) καὶ ὅμοιο (B 8, 21) μὲ τὸν ἑαυτὸ του, παντοῦ ἰσορροπημένο: B 8, 44 *ἰσοπαλὲς πάντη*. Τὸ *ἰσοπαλὲς*, ἀν καὶ ἀναφέρεται στὸ *ὄν* ποὺ νοεῖται συνήθως σὲ κατάστασι στατικῆς ἰσορροπίας, ἔχει ἐδῶ ἓνα δυναμικὸ νόημα ποὺ δικαιολογεῖ τὴ συνάφεια ὄντολογικῆς καὶ κοσμολογικῆς σκέψης. Εἰδικὰ σημαντικό γιὰ τὴν περίπτωσή μας εἶναι τὸ *πάντη*, ἀν καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ μόνον τεκμήριον ποὺ στηρίζει τὴν ἔκφασιν ὅτι ὁ Παρμενίδης προσδιορίζει τὸ *ὄν* του μὲ χωρικὲς ιδιότητες. Ἡ ταυτότητα, ἰσότητα καὶ ὁμοιότητα τοῦ ὄντος μὲ τὸν ἑαυτὸ του ἐξασφαλίζεται χάρις σὲ μιὰ σύμφυτη μ' αὐτὸ ἀναγκαιότητα ποὺ τὸ κρατεῖ φυλακισμένο μέσα στὰ ὄριά του μὲ δεσμὰ ἀδιάσπαστων ἀλυσίδων, ὥστε αὐτὸ νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ παντοῦ ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτὸ του (B 8, 30 - 31· 8, 57: *ἑαυτῷ πάντοσε τωτόν*), κατὰ πάντα ὅμοιο (B 8, 22), ἀπὸ παντοῦ ἴσο, συμμετρικὸ πρὸς ὅλα τὰ ὄριά του (B 8, 49 *οἱ γὰρ πάντοθεν ἴσον, ὁμῶς δ' ἐν πεῖρασι κύρει*) — πρβ. ὅμοια παράστασι τοῦ Σφαίρου: B 28, 1 *πάντοθεν ἴσος (ἑοῖ) καὶ πάμπαν ἀπεύρων*—, ὡς πρὸς τὴν ποσότητα καὶ τὴ δυνάμη παντοῦ ἰσορροπημένο (B 8, 45 *τῆ ἢ τῆ — 8, 46 τῆ . . . τῆ*). Ἐτσι τὸ ρίζωμα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ἱκανοποιεῖ τοὺς ὄρους

ὁμως στὸν Παρμενίδη παρουσιάζεται καθαρά τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄν εἶναι πλασμένο σύμφωνα μ' ἓνα συγκεκριμένο σχῆμα, σύμφωνα δηλαδή μὲ τὸ πρότυπο μιᾶς καλοφτιαγμένης σφαίρας (B 8, 43), πού ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἀπέχουν ἐξίσου ἀπὸ τὸ κέντρο, στὸν Ἐμπεδοκλῆ δὲν προϋποτίθεται ἓνα τέτοιο πρότυπο στὴ δομὴ τῶν ριζωμάτων του, ἐνῶ τὸ ἴδιο αὐτὸ πρότυπο (ἢ σφαῖρα) ὑπόκειται ὀλοφάνερα στὴ δομὴ τοῦ Σφαίρου (B 29). Ὅπως κι ἂν εἶναι, ἀπὸ τὴν ἁρμονικὴ σχέση τοῦ ριζώματος, ὡς ἐνὸς ἐνιαίου ὅλου, πρὸς τὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὸ ἀποτελεῖται, προκύπτει, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὁμοῖα τοῦ B 17, 35, τὸ συμπέρασμα ὅτι καθένα ἀπὸ τὰ ριζώματα θεωρεῖται σὲ κατάσταση σταθερῆς ἰσορροπίας πού ἐξασφαλίζεται μέσα του χάρη σὲ μιὰ σταθερὴ ὁμοιομέρεια. Αὐτὴ ἡ ἰσότητα καὶ ἰσορροπία κάθε ριζώματος μὲ τὸν ἑαυτό του ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας πού διέπει τὰ ριζώματα στὶς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις. Τὰ ριζώματα θεωροῦνται πράγματι ἴσα μεταξύ τους καὶ ἐπιπλέον συνομήλικα:

B 17, 27 ταῦτα γὰρ ἴσά τε πάντα καὶ ἤλικα γένναν ἔασι.

Τὸ πρόβλημα πού προκαλεῖ ἀτέλειωτες συζητήσεις εἶναι τί ἐνοοῦσε συγκεκριμένα ὁ φιλόσοφος μὲ τὴν ἰσότητα τῶν στοιχείων του. Ὁ Ἀριστοτέλης, π. γεν. 333a 19 κέ., πού θέτει πρῶτος τὸ πρόβλημα αὐτό, μένει στὴν ἀπορία: ἡ ἰσότητα τῶν στοιχείων τοῦ Ἐμπεδοκλῆ νοεῖται ὡς πρὸς τὸ ποσὸν ἢ ὡς πρὸς τὴ δύναμη; Ἀπάντηση ὀρισμένη δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ δώση, γιὰ τὴν ἀπορία αὐτὴ τὴ διάκριση (κατὰ τὸ ποσὸν - ὅσον δύναται), ὡσὰν καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ δεσμευόταν ἐπίσης ἀπὸ τέτοιες διακρίσεις. Ἡ ἄποψη τοῦ Zeller¹, ὅτι ἡ ἰσότητα τῶν στοιχείων ἀναφέρεται στὴ μάζα, εἶναι ὀπωσδήποτε μονομερής. Ἡ ἰσότητα νοεῖται ἐδῶ καὶ ὡς πρὸς τὴ δύναμη καὶ ἡ «δύναμις», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Vlastos², μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀριστοτελικὴν διάκριση ποσοῦ καὶ ποιοῦ, ἐρχόταν γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ καὶ τοὺς προκατόχους του πιδὸ μῖτροστὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν διάκριση καὶ «δήλωνε εἴτε ποσότητα εἴτε ποιότητα ἢ ἀκόμα (πιδὸ συχνὰ) καὶ τὰ δύο». Αὐτὸ εἶναι ἰδιαι-

ὑπαρξης τοῦ παρμενιδείου ὄντος, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα σημεῖα: 1) τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδη εἶναι ἐν (B 8, 5) 2) τὸ κάθετι εἶναι γεμάτο ἀπὸ τὸ ὄν (B 8, 24) καὶ συνακόλουθα τὸ ὄν εἶναι ὅλα ὅσα ὑπάρχουν 3) τὸ ὄν εἶναι ἀκίνητο (B 8, 26) καὶ 4) τὸ ὄν δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε ἄλλο, εἶναι αὐθυπόστατο (B 8, 33).

1. E. Zeller - W. Nestle, Die Philosophie der Griechen, 6η ἐκδ., Λιψία 1920, I 953.

2. G. Vlastos, Equality and Justice in the Early Greek Cosmologies, Classical Philology 42 (1947) 159, 33.

τερα χαρακτηριστικό στον Παρμενίδη ὁ ὁποῖος, φανερά, δὲν ξεχωρίζει ποσότητα καὶ ποιότητα ¹.

Τὰ ριζώματα λοιπὸν εἶναι ἴσα σὲ μάζα καὶ σὲ ἀξία. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι αὐτὰ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα στὴν κοσμικὴν ἐξουσία τονίζεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ δήλωση ὅτι εἶναι συνομήλικα. Ἔτσι κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπικαλεσθῆ προνομία ἀρχαιότητας καὶ νὰ διεκδικήσῃ κυριαρχία πάνω σ' ἄλλα. "Ὅλα μοιράζονται τὴν κοσμικὴ ἐξουσία σὲ ἰσοδύναμα χρονικὰ διαστήματα:

B 26, 1 ἔν δὲ μέρει κρατέουσι περιπλομένοιο κύκλιο

17, 29 ἔν δὲ μέρει κρατέουσι περιπλομένοιο χρόνιο ²

Οἱ κανονιοτύποι αὐτοὶ στίχοι ἐκφράζουν τὴ σκέψη ὅτι τὰ στοιχεῖα κυριαρχοῦν μὲ τὴ σειρά τους στὸ γύρισμα τοῦ χρονικοῦ κύκλου. Ἡ παράσταση τοῦ χρόνου ὡς κύκλου σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὰ ριζώματα νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τρόπο πού νὰ ἀντιστοιχοῦν σταθερὰ σὲ τεταρτημόρια κι' ἔτσι ἐξηγεῖται, ἀπὸ μιὰν ἄποψη, πῶς ἐπιφυλάσσεται στὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἴσο μερίδιο ἐξουσίας. Αὐτὰ ἀλληλοδιεισδύονται (B 26, 3) καὶ καταστρέφονται τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο καὶ ἀυξάνονται σύμφωνα μὲ μιὰ δική τους ἀναγκαιότητα, σύμφωνα δηλαδή μ' ἓνα ὀρισμένο μέτρο, ἀλλὰ παραμένουν πάντοτε καὶ παντοῦ ἴδια μὲ

1. Στὸ B 8, 48 ὀρίζεται ὅτι τὸ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐδῶ πιὸ πολὺ καὶ ἄλλου λιγότερο (*τῆ μᾶλλον τῆ δ' ἦσσον*) καὶ πιὸ καθαρὰ στὸ B 8, 44 - 45 προσδιορίζεται μὲ τὸ *μείζον* τόσο τὸ μέγεθος τοῦ ὄντος ὅσο καὶ ἡ δυνάμη του: προσδιορίζεται τὸ μέγεθος γιὰ τὸν πρόσθετο λόγο ὅτι τὸ *μείζον* ἐξυπηρετεῖ περαιτέρω προσδιορισμὸ τῆς λέξης *ὄγκω*, πού προηγεῖται, καὶ δέχεται ἐπίσης ποιοτικὸ χαρακτήρα γιατί ἀντιπαρατίσσεται πρὸς τὸ βαιότερον πού ἀκολουθεῖ (*βαιότερον* σημαίνει «πιὸ ἀδύναμο» καὶ ἐξυπηρετεῖ στὴ σειρά τοῦ λόγου ὅπου βρίσκεται τὴ σκέψη ὅτι τὸ ὄν διαθέτει παντοῦ τὴν ἴδια δυνάμη· πρβ. Σοφ. Φιλ. 845 *βαιάν* . . . *λόγων φάμαν*, fr. 282, Δημόκρ. B 119). "Ὁμοια ἀντίθεση παρουσιάζεται στὸ B 8, 48 μὲ τὰ *μᾶλλον* - *ἦσσον* πού ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. "Αν λοιπὸν δὲν θεωρήσῃ κανεὶς τὰ ἀντίθετα αὐτὰ καὶ μὲ τίς δύο τους σημασίες, τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο ποσοτικὰ ἢ ποιοτικὰ, ὅχι ὅμως τὸ ἓνα ποσοτικὰ καὶ τὸ ἄλλο ποιοτικὰ. Ἡ ἰσότητα τοῦ ὄντος πρέπει νὰ ἦταν ἀντιληπτὴ ὡς ἰσοδυναμία. Μιὰ ἄλλη διαφωτιστικὴ συσχέτιση, ὡς πρὸς τὸ νόημα τῆς ἰσότητος (στὸν Παρμενίδη καὶ στὸν Έμπεδοκλή) εἶναι δυνατὴ μὲ βάση τὸ B 9, 3 - 4 τοῦ Παρμενίδη, ὅπου ἡ ἰσότητα τοῦ *φάεος* καὶ τῆς *νυκτός*, τῶν δύο βασικῶν κοσμολογικῶν παραγόντων, εἶναι φανερὰ νοητὴ ὡς ἰσοδυναμία (*ἴσων ἀμφοτέρων, ἐπεὶ οὐδετέρω μετὰ μηδέν*) πού σημαίνει ἰσότητα σὲ ποσότητα καὶ σὲ ποιότητα.

2. Τὸ *περιπλομένοιο χρόνιο* (*κύκλιο*) φαίνεται νὰ εἶναι φιλοσοφικὴ μεταγραφή τοῦ ἐπικού *περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ* ("Ὀμ. λ 248. Πρβ. Ἡσ. "Εργ. 386· Θεογ. 184. "Ὀμ. α 16 κλπ.).

τὸν ἑαυτὸ τους (αὐτὰ ἔστιν ταῦτα). Οἱ μερικές καταστροφές καὶ ἀλληλοδιεισδύσεις δὲν καταστρέφουν τὴ γενική ἰσορροπία καὶ τὴν ἰσοδυναμία τῶν ἀμφιρρόπων παραγόντων τοῦ κόσμου. "Ἐν λ.χ. ὁ ἠλέκτωρ (πρβ. Β 22), τὸ πύρινο στοιχεῖο, ἐπιδρᾷ πάνω στὴ θάλασσα, στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο, καταστρέφει ἕνα μέρος τῆς μεταβάλλοντάς το σὲ ὑδρατμούς· αὐτοὶ ὁμως μετατρέπονται πάλι στὴν ἀτμόσφαιρα σὲ ὑδατόμορφη ὕλη καὶ ἐπιστρέφουν στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο. "Ἐτσι ἡ ποσότητα καὶ ἡ δύναμη τῆς θαλάσσης ἀναπληρώνεται πάντοτε μέσα ἀπὸ τοὺς ὑδρατμούς καὶ τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο παραμένει ἴδιο, ἴσο καὶ ὅμοιο μὲ τὸν ἑαυτὸ του.

Τὰ στοιχεῖα μεταβάλλονται στὴ ροὴ τοῦ χρόνου ἀλλὰ παραμένουν πάντοτε ἴσα καὶ ὅμοια μὲ τὸν ἑαυτὸ τους, γιατί ἀναπληρώνουν συνεχῶς τὸ χαμένο δυναμικὸ τους μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἐρείπιά τους. Στὸ Β 17, 35 (γίνεται ἄλλοτε ἄλλα καὶ ἠρεκές αἰὲν ὁμοῖα) εἶναι φανερὴ ἡ ἀναφορὰ στὴν παράσταση τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος συνεπάγεται μεταπτώσεις τῶν στοιχείων ἀπὸ τὴ μιὰ μορφή στὴν ἄλλη, καὶ στὴν ἀντίθετη παράσταση τοῦ χρόνου ποὺ συνεπάγεται σταθερὴ διατήρηση τῶν στοιχείων σὲ κατάσταση ὅμοια μὲ τὸν ἑαυτὸ τους. Στὴ σκέψη τοῦ Ἐμπεδοκλῆ δὲ δικαιολογεῖται οὔτε φύσις (=γένεσις)¹ οὔτε θάνατος (χαμός)² παρὰ μονάχα μίξις καὶ διάλλαξις μιγέντων (Β 8 καὶ 9· πρβ. Β 11, 12, 15). Ἐνῶ ὁμως δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ καμιὰ γένεση καὶ κανένας θάνατος στὸν κόσμον καὶ ἐπομένως καμιὰ ἀρχὴ καὶ κανένα τέλος, ἐνῶ μ' ἄλλα λόγια προβάλλεται ἡ αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, ὡστόσο ἡ αἰωνιότητα αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ ἕνα παιγνίδισμα μὲ τὸ χρόνο³. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ μιὰν ἀντίδραση ἐνάντια σὲ κάθε ἀνθρωπομορφική, ἀπὸ ἄποψη χρόνου, ἀντίληψη τοῦ κόσμου: ἐνῶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται ἀπὸ δύο χρονικὰ σημεῖα, τὴ γέννηση καὶ τὸ θάνατο, ὁ κόσμος καὶ ὅλα τὰ ἀτομικὰ πράγματα ποὺ ζοῦν μέσα σ' αὐτὸν ποτὲ δὲν γεννήθηκαν καὶ ποτὲ δὲν θά πεθάνουν. Ὁ χρόνος σημαδεύει ἀπλῶς συνεχεῖς μετασχηματισμοὺς πάνω σ' αὐτὰ μὲ συνδυασμοὺς βασικῶν μορφῶν ὕλης,

1. F. Heinemann, *Nomos und Physis*, Basel 1965, σ. 90. "Ὁμοια σημασία ἔχει τὸ φύσις στὸ Β 123 τοῦ Ἡρακλείτου (O. Gigon, *Untersuchungen zu Heraklit*, Λίψια 1935, σ. 101).

2. Στὴ σκέψη τοῦ αὐτοῦ ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι πολὺ σύμφωνος μὲ τὸν Ἡρακλείτο, στὸν ὁποῖο ἐπίσης ὁ θάνατος δὲν εἶναι χαμός ἀλλὰ φαινόμενο τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς συνυφαίνεται (Θ. Βείκου, Ὁ θάνατος στὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου, Θεσσαλονίκη 1968, σελ., ἰδιαίτερα, 53 κέ., 132 κέ.).

3. Πρβ. Πλ. Τιμ. 37d, ὅπου εἰσάγεται ἀνάλογη σχέση: ὁ χρόνος εἶναι κινητὴ ἀπεικόνιση τῆς αἰωνιότητος.

οἱ ὅποιοι γίνονται καὶ διαλύονται χωρὶς τέλος. Ἡ σκέψη τοῦ Ἐμπεδοκλή ἀνεπίσσεται, ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ τουλάχιστο, μὲ διακυμάνσεις ἀνάμεσα σὲ δύο ἀντίθετες συνιστώσες οἱ ὁποῖες ἰσορροποῦν: μία συνιστώσα χρόνου ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἀλλαγὴ καὶ μία συνιστώσα χρόνου ποὺ ἐγγυᾶται τὴ σταθερότητα:

B 17, 35 γίγνεται ἄλλοτε ἄλλα / καὶ ἠνεκὲς αἰὲν ὁμοῖα
B 17, 11-13 τῇ μὲν γίνονται τε καὶ οὐ σφισιν ἔμπεδος αἰῶν.
ἢ δὲ διαλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει, /
ταύτη δ' αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον

Ὁ συμβιβασμὸς αὐτῶν τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ σύλληψη τοῦ χρόνου ὡς κύκλου. Ἔτσι, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἰκανοποιεῖ καὶ τὸ αἴτημα τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ ἀλλαγὴ καὶ τὸ αἴτημα τοῦ Παρμενίδη γιὰ σταθερότητα. Ἡ παράσταση μάλιστα τοῦ χρόνου ὡς κύκλου ἐξηγεῖ καὶ τὴ συνάρτησή του πρὸς τὸ χῶρο¹. Ἄν λ.χ. ὁ ἥλιος ἀκολουθῇ μιὰ ὀρισμένη πορεία ἐν χῶρῳ (προϋποτίθεται βέβαια ἐδῶ ἡ γεωκεντρικὴ ἀντίληψη τοῦ σύμπαντος), πρέπει αὐτὸς νὰ εἰσέρχεται καὶ νὰ ἐξέρχεται στοὺς καθορισμένους χρόνους², γιὰ νὰ εἶναι ἡ πορεία αὐτῆ σταθερὴ μέσα στὸ χῶρο. Στὴν κυκλικὴ παράσταση τοῦ χρόνου ἀπεικονίζεται ἡ ἰδέα μιᾶς κοσμικῆς νομοτέλειας ποὺ προϋποθέτει ἐσωτερικὴ συνάφεια καὶ ἀλληλεξάρτηση χῶρου καὶ χρόνου³. Εἰδικὰ στὸν Ἐμπεδοκλή, ἡ παράσταση αὐτῆ ἐξυπηρετεῖ τὴ διασφάλιση τῆς ἀρχῆς τῆς

1. Ἀνάλογη συνάφεια χῶρου καὶ χρόνου μὲ βάση τὸ πρότυπο «κύκλος» προϋποτίθεται στὴν ἀντίληψη ποὺ προβάλλει ὁ Εὐριπίδης:

fr. 415 κύκλος γὰρ αὐτὸς καρπίμοις τε γῆς φυτοῖς
θνητῶν τε γενεῶν· τῶν μὲν αὔξεται βίος,
τῶν δὲ φθίνει τε καὶ θερίζεται πάλιν.

Ὁ «κύκλος ζωῆς» βασίζεται ἐδῶ στὴν πίστη ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἡ πηγὴ ὅλης τῆς ζωῆς.

2. Ἡ κοσμικὴ νομοτέλεια ὡς πρὸς τὸ χρόνο παρουσιάζεται χαρακτηριστικὰ στὸν Παρμενίδη, B 1, 11 κ.ε. καὶ στὸν Ἡράκλειτο, B 94 μὲ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τοῦ ἡλίου, τοῦ ὁποῦ οἱ εἴσοδοι καὶ οἱ ἐξοδοὶ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὴ περίπτωσι φαινομένου ποὺ ὑπόκειται σὲ μιὰν ἀπαραβίαστη νομοτέλεια: ὁ ἥλιος πρέπει νὰ ἀνατέλλη καὶ νὰ δύνῃ πάντοτε τὴν καθορισμένη ὥρα.

3. Ὁ P. T a n n e r y, *Pour l'histoire de la science hellène*, 2η ἐκδ. τοῦ A. Diès, Paris 1930, σ. 314, δίνει μοναδικὴ θέση στὸν ἐκτατικὸ χαρακτήρα τῶν ριζωμάτων καὶ βρίσκει γενικὰ τὴ χωρικὴ σκέψη ὡς τὴν ἀληθινὴ σκέψη τοῦ Ἐμπεδοκλή. Ἡ χωρικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ξεχωριστῇ ἀπὸ τὴ χρονικὴ σκέψη. Θὰ ἔλεγα μάλιστα ὅτι ἡ χρονικὴ σκέψη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ διασωθέντα κείμενα τοῦ φιλοσόφου, παρουσιάζεται, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀπόψη τοῦ Tannery, πιὸ ἐπίμονη καὶ πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴ χωρικὴ σκέψη.

ισορροπίας πού διέπει τὸν κόσμο. Τὰ στοιχεῖα εἶναι μεταξύ τους ἰσορροπία, γιατί ὁ χρόνος ἔχει διανεμηθῆ σ' αὐτὰ σύμφωνα με ἰσοδύναμες ἀναλογίες, με τὶς ὁποῖες ἰσοσταθμίζονται ὅλες οἱ ἀντίθετες ροπές τοῦ κόσμου.

Ἡ ἰσορροπία τῶν ριζωμάτων ὀφείλεται βασικά στὴν ἴδια τὴ δομὴ τους καὶ ἐξασφαλίζεται 1) γιατί ὁ χρόνος δὲν εὐνοεῖ κανένα ἀπ' αὐτὰ ὥστε νὰ ἐπιτρέψῃ σ' ἓνα καὶ μόνο νὰ καταπατήσῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων γιὰ ἴση κυριαρχία καὶ νὰ προβληθῆ αὐτὸ στὴν ἐξουσία τοῦ κόσμου, καὶ 2) γιατί ἐπενεργοῦν ἀπάνω τους, σύμφωνα με ἰσοδύναμες ἀναλογίες ἐν χώρῳ καὶ ἐν χρόνῳ, δύο ἀντίθετες δυνάμεις, ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος.

Τὸ δεύτερο αὐτὸ σημεῖο εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ καὶ μαρτυρεῖ με πόση φροντίδα ἔχει σχεδιασθῆ ἢ διακύμανση τοῦ κόσμου ἀνάμεσα σὲ ἀντίθετες φάσεις.

Ἡ μορφή τῶν δυνάμεων Φιλότητος καὶ Νεῖκους δὲν παρουσιάζεται καθαρὰ μέσα στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλή. Ἀσφαλῶς δὲν δικαιολογοῦνται ὡς «σωματικὲς δυνάμεις», ὅπως πρότεινε ὁ Burnet¹. Βέβαια εἶναι κι αὐτές, ὅπως τὰ ριζώματα, προικισμένες με ἰσότητα, αὐτὴ ὅμως δὲν εἶναι ἀντιληπτὴ παρὰ ὡς ἰσοδυναμία στερημένη ἀπὸ κάθε ποσοτικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἰσότητα τῆς Φιλότητος καὶ τοῦ Νεῖκους εἶναι, ἀνάλογα πρὸς τῶν ριζωμάτων, 1) αὐτοῖσότητα καὶ αὐτοῖσορροπία καὶ 2) ἀμοιβαία ἰσότητα καὶ ἰσορροπία.

Στὸ Β 17, 20 ἡ Φιλότητα παρουσιάζεται καθαρὰ ὡς δύναμη τῆς ὁποίας ἡ ἰσότητα προσδιορίζεται με βάση χωρικές κατηγορίες:

B 17, 20 (Φιλότης) ἴση μῆκος τε πλάτος τε

Ἡ ἰσότητα ἐκφράζει ἐδῶ τὴ δύναμη τῆς Φιλότητος καὶ μετρεῖ τὴν ἀπλοχωριά της. Χωρὶς ἡ ἴδια νὰ εἶναι ἐκτατική, ἀπλώνεται ἰσορροπημένα σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς ἐπικρατείας της καὶ διαθέτει παντοῦ τὴν ἴδια δύναμη. Ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῶν δύο στίχων τοῦ Β 17, 19 καὶ 20, εἶναι φανερὸ ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά προσδιορίζεται ἡ ἰσορροπία τῆς Φιλότητος πού ἰσχύει σὲ μῆκος καὶ πλάτος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἰσορροπία τοῦ Νεῖκους, ἡ ὁποία ἰσχύει παντοῦ:

B 17, 19 (Νεῖκος) ἀτάλαντον ἀπάντη

1. J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, Cleveland and New York 1962, σ. 232: «The Love and Strife of Empedocles are no incorporeal forces. They are active, indeed, but they are still corporeal».

Τὸ Νεῖκος χαρακτηρίζεται παντοῦ ἰσορροπο, καὶ εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἰσορροπία μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ἀνάλογα καὶ στὸ B 17, 20 τὸ ἴση (Φιλότης) δὲν ἀναφέρεται σὲ δοτικὴ ποῦ θὰ δήλωνε τὸ ἀντίστοιχο ἴσο τῆς (Νεῖκει), ὅπως θὰ ἦταν εὐλογο σὲ μιὰν ἄλλη συνάφεια λόγου, ἀλλὰ στὸ ἐννοούμενο ἑαυτῇ. Ἡ Φιλότης εἶναι ἴση μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς, σημαίνει ὅτι ἀπλώνει τὴν ἐπιρροή τῆς ἐξίσου σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτειά τῆς, τὴν ἐνοποιητικὴ τῆς δηλαδὴ δύναμη, καὶ συνιστᾷ μιὰ δυναμικὴ ἰσορροπία ποῦ κάνει τὸν Σφαῖρο νὰ γίνεταί ἕνα τέλειο μίγμα ὅλων τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Zeller¹, ὅτι τὸ μῆκος νοεῖται ἐδῶ ἴσο μὲ τὸ πλάτος καὶ κατὰ συνέπεια ἡ Φιλότης εἶναι ἀντιληπτὴ ὡς ἕνα τετράγωνο, φαίνεται ἀπίθανη². Ἡ ἔννοια τῆς ἰσότητος ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τὸ νόημα τῆς ἐξισορροπητικῆς δυνάμεως τῆς Φιλότητος, τὸ μέτρο καὶ τὴ σταθερὴ ἀναλογία μὲ τὴν ὁποία εἶναι κατανεμημένη ἡ δύναμή τῆς στὸ Σφαῖρο, καὶ ἀντίστοιχα τὸ νόημα τῆς ἰσορροπίας τοῦ Νεῖκος, ἡ ὁποία συνίσταται στὸ ὅτι, μὲ τὴν ἰσομετρικὴ καὶ ἰσοδύναμη ἐπενέργειά του παντοῦ, ἐξασφαλίζεται ἡ ἐξισορρόπηση τῶν ἀντιθέτων παραγόντων μέσα στὸ πεδίο τῆς κοσμικῆς μάχης. Ἄν βέβαια μάχονταν τὰ πάντα ἄτακτα ἀνάμεσά τους, χωρὶς κανένα μέτρο καὶ χωρὶς σταθερὲς ἀναλογίες ἰσοδυναμίας τῶν ἀντιθέτων ροπῶν ποῦ διαγράφονται στὶς σχέσεις τῶν κοσμολογικῶν παραγόντων, ὁ δημιουργούμενος κόσμος δὲ θὰ ἦταν κόσμος ἀλλὰ χάος. Τὸ ἴση μὲ τὸ ὁποῖο προσδιορίζεται ἡ Φιλότης καὶ τὸ ἀτάλαντον ποῦ χαρακτηρίζει τὸ Νεῖκος προσδίδουν ἐπιπλέον σ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις ἕνα ὑψιστὸ ἀξιολογικὸ χαρακτηριστικὸ ποῦ ἐξυπηρετεῖ ἀκριβῶς τὴν ἔννοια τῆς τελειότητάς τους. Βάση γι' αὐτὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιρροή τους ἀπλώνεται ὁμοιόμορφα σ' ὅλο τὸ χῶρο τῆς ἐπικρατείας τους. Ὅπως ἡ ἰσότης τῆς Φιλότητος ἀναφέρεται σαφῶς σὲ χωρικὲς διαστάσεις (μῆκος, πλάτος), ἀνάλογα καὶ τὸ ἀτάλαντον ἀπάντη σημαίνει «ἰσορροπημένο σ' ὅλο τὸ χῶρο». Ἡ παρατήρηση τοῦ Tannery³, ὅτι τὸ ἀ-

1. Zeller-Nestle, δ.π. σ. 962, 3.

2. Ἐπίσης χαλαρὴ εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ F. M. Cleve, The Giants of Pre-Sophistic Greek Philosophy I, The Hague 1965, σ. 351, ὅτι «... all particles of air, water, fire (or ether), and earth... are united with each other in equal love, which is to say they have all the same specific gravity», γιατί ἡ ἰσότης ἀναφέρεται καθαρὰ στὸ χαρακτηρὸ τῆς ἴδιας τῆς Φιλότητος καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μετατίθεται στὰ ὕλικά στοιχεία, μὲ τὴν ἐξήγηση μάλιστα ὅτι αὐτὰ ἔχουν τὴν «ἴδια βαρῦτητα».

3. Tannery, δ.π. σ. 314.

τάλαντον ἔχει ἐδῶ μεταφορική σημασία δὲν ἐξηγεῖ τίποτε ἀπὸ τὸ χαρκτηῖρα τοῦ Νείκου, μιὰ καὶ ἡ ἀντίστοιχη πρὸς αὐτὸ δύναμη, ἡ Φιλότης, προσδιορίζεται ἀπερίφραστα στὸν ἐπόμενον στίχο μὲ βᾶση χωρικές κατηγορίες¹.

Τὸ Νεῖκος, ἂν καὶ ἀρνητικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ συνδέεται μὲ μιὰν ἀρχὴν κοσμικοῦ κακοῦ (B 20, 4), παίζει ὡστόσο ζωτικὸν καὶ ἀναντικατάστατο ρόλο στὴν κοσμογονικὴ λειτουργία. Χωρὶς τὸ Νεῖκος δημιουργημένος κόσμος δὲν θὰ ὑπῆρχε, παρὰ μιὰ ἀκαμπτη καὶ ἀπαραβίαστη ἐνότητα, αὐτὸ τὸ παράξενο καὶ ἀπροσδιόριστο κρᾶμα ὄλων τῶν πραγμάτων ποῦ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὀνομάζει *Σφαῖρον*. Ὁ Σφαῖρος, ὅπως τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου, συνεπάγεται τὸ θρίαμβο τῆς ἐνοποιητικῆς δυνάμεως τῆς πραγματικότητος καὶ περικλείει τὰ πάντα συμφιλωμένα μέσα του. Ὅλα ὁμῶς διατηροῦν ἄφθαρτα τὰ σπέρματα τῶν ἀντιθέσεων τους, τὰ ὁποῖα μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἀναπτύσσονται καὶ ἡ ἐνότητα ποῦ συνιστοῦσαν διασπᾶται σὲ πολλαπλότητα. Εἶναι ἡ σειρά τοῦ Νείκου νὰ διεκδικήσῃ καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσία. Ἡ ἀναγκαιότητα ποῦ διέπει τὴν ἰσομετρικὴ ἐναλλαγὴ τῶν δύο δυνάμεων στὴν ἐξουσία τοῦ κόσμου ἐκφράζεται μὲ τὴ σκέψη ὅτι ἡ ἄνοδος τοῦ Νείκου ὅπως καὶ τῆς Φιλότητος λαμβάνει χώρα σύμφωνα μὲ ὀρισμένες ἀναλογίες χρονικῶν διαστημάτων. Τὸ Νεῖκος, ποῦ μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Φιλότητος ἐξαναγκάστηκε νὰ φύγῃ ἐξασθενημένο στὰ ἀπώτατα ὄρια τοῦ Σφαίρου (B 35, 10 *ἐπ' ἔσχατα τέρματα κύκλου*), θὰ ἀνορθωθῆ πάλι καὶ θὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά του γιὰ κυριαρχία σύμφωνα μὲ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου²:

B 30 *αὐτὰρ ἐπεὶ μέγα Νεῖκος ἐνίμμελέεσσιν ἐθρέφθη
ἐς τιμᾶς τ' ἀνόρουσε τελειομένοιο χρόνοιο,
ὅς σφιν ἀμοιβαῖος πλατέος παρ' ἐλήλαται ὄρκου...*

Τὸ *τελειομένοιο χρόνοιο*³ ἐκφράζει πολὺ καθαρὰ τὴν ἀποψη μιᾶς

1. Πβ. Vlastos, ὁ.π., σ. 159,36.

2. Ἡ ἀναλογία πρὸς τὴ σκέψιν τοῦ Ἀναξίμανδρου εἶναι φανερὴ: B 1... *κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν*. Ἐνῶ ὁμῶς ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος δηλώνει, μὲ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆ, τὴν ἀναγκαιότητα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖα τὰ χρονικὰ διαστήματα μέσα στὰ ὁποῖα τὰ πράγματα ὀφείλουν νὰ ἐπανορθώσουν τις ζημιές εἶναι ἀνάλογα, κατὰ περίπτωση, πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ζημιῶν, ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν θεωρεῖ τὸ χρόνο ὡς δικαστὴ ποῦ ὀρίζει (*τάττει*) γιὰ τὰ πράγματα ποινές. Δὲν εἶναι ἐδῶ τὸ ἀνταποδοτικὸ δίκαιο ποῦ ἐρμηνεύει τις σχέσεις τῶν κοσμολογικῶν παραγόντων οὔτε ὁ χρόνος ἔχει ἐδῶ καμιὰ σαφῆ δικαστικὴ ἔννοια.

3. Ἡ ἔκφρασις παραπέμπει στὸν Πίνδαρο (Nέμ. 4, 42 *χρόνος... τελέσει*) καὶ στὸν Αἰσχύλο (Χο. 965 *παντελὴς χρόνος*).

ἀναγκαιότητας ποὺ ρυθμίζει τὶς παλινδρομικὲς κινήσεις τοῦ κόσμου : ἀναπόφευκτα, σ' ἓναν τακτὸ χρόνο, τὸ Νεῖκος θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἀναπτύσσῃ τὴ δύναμή του καὶ θὰ μεταβάλλῃ τὴν προηγούμενη τάξη τοῦ κόσμου. Ὁ χρόνος εἶναι κοινὸς καὶ ἀμοιβαῖος, δηλαδὴ ἀνταλλακτικὸς καὶ ἀνταποδοτικὸς ρυθμιστὴς τῆς ἐπιρροῆς τῶν δύο δυνάμεων πάνω στὰ πράγματα: ἔχει ὀρισθῆ ἓνα χρονικὸ διάστημα γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς μιᾶς δυνάμεως, αὐτὸ θὰ ἐξαντληθῆ καὶ θὰ ἔρθῃ ἓνα ἄλλο γιὰ νὰ ἰσοζυγισθῆ πρὸς αὐτό, κι' ἔτσι χωρὶς τέλος. Ἡ κοσμογονικὴ λειτουργία προσδιορίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀπὸ δύο ἀμφίδρομες κινήσεις: ἓνα ἄπλωμα τῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια μιᾶς σφαίρας πρὸς τὸ κέντρο, καὶ μιὰ συμπύκνωσίν τους πάλι ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὰ ἔξω¹. Στὸ πεδίο αὐτῆς τῆς ἀμφίρροπης κίνησης τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία διαγράφεται ἄλλοτε ὡς ἀποκεντρωτικὴ κίνηση καὶ ἄλλοτε ὡς συγκεντρωτικὴ, ὁ χρόνος εἶναι ἀντίστοιχα τὴ μιὰ δημιουργικὸς καὶ τὴν ἄλλη καταλυτικὸς. Ἡ διαδοχικὴ ἀνοδος καὶ ἐπικράτηση τῆς Φιλότητος καὶ τοῦ Νεῖκου σύμφωνα μὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα ὀδηγεῖ στὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς προβάλλει τὴν ἰδέα μιᾶς περιοδικῆς ἀνέλιξης τοῦ κόσμου².

Ὁ Ἀριστοτέλης, Φυσ. 252a 31 παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐξηγήσει γιὰτὶ ὁ κόσμος του λειτουργοῦσε δι' ἴσων

1. Ἡ πρώτη κίνηση εἶναι νοητὴ ὡς στροβιλική, κι' αὐτὸ προκύπτει μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸ B 35, 3 - 4:

... ἐπεὶ Νεῖκος μὲν ἐνέργατον ἴκετο βένθος
δίνης, ἐν δὲ μέσῃ Φιλότης στροφάλιγγι γένηται...

Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τοῦ Πλάτωνα, Φαίδ. 99b καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, π. οὐρ. 295a 13 κέ., ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐξηγοῦσε τὸ φαινόμενο ὅτι ἡ γῆ «μένει» μὲ μιὰ στροβιλικὴ κίνηση (δίνη) τοῦ οὐρανοῦ γύρω της (πρβ. Ἀριστ. Φυσ. 196a 26). Μὲ βία τῆ συγκεκριμένη αὐτὴ περίπτωση, ἡ δίνη, ὡς μία ὀρισμένη κοσμογονικὴ φάση κατὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ Σφαίρου στὸν κόσμο τῆς πολλαπλότητας, ἀποτελεῖ ἓνα δυναμικὸ σύστημα κίνησης ποὺ τείνει πάντοτε πρὸς ἓνα ἐνοποιητικὸ κέντρο. Ὁ κόσμος ἐρμηνεύεται ἔτσι κατὰ τὸ χρόνο ὑπεροχῆς τοῦ Νεῖκου ὡς μιὰ δυναμικὴ ἰσορροπία: βρίσκεται σὲ κίνηση καὶ συγχρόνως «μένει». Πρβ. Ξενοφ. Β 26 καὶ Παρμην. Β 8, 29 σὲ σχέση μὲ τὰ Β 17, 11 - 13 = Β 26, 10 - 12 τοῦ Ἐμπεδοκλῆ καὶ τὸ Α 11 τοῦ Ἀναξίμανδρου (VS I 84, 6) σὲ συνδυασμὸ μὲ Πλ. Φαίδ. 99b καὶ Ἀριστ. π. οὐρ. 295a 13.

2. Θεωρῶ εἰλόγο τὸ συμπέρασμα τοῦ W. K. C. Guthrie, A History of Greek Philosophy, II, Cambridge 1965, σ. 181, ὅτι ἡ παρούσα τάξη τοῦ κόσμου ἐντάσσεται στὴν περίοδο μιᾶς διαρκῶς ἀυξανόμενης ἐπιρροῆς τοῦ Νεῖκου, ἡ ἀποψη ὅμως αὐτὴ θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ συνδυασθῆ μὲ τὴν κοσμογονικὴ φάση ποὺ παριστάνεται μὲ τὸ σχῆμα «δίνη».

χρόνων. 'Ο Zeller¹, είχε την έντύπωση ότι ο 'Αριστοτέλης έννοεῖ μ' αὐτὸ ἐναλλασσόμενες περιόδους ἀκινήσιας καὶ κίνησης. 'Ο O'Brien², πού συζητεῖ διάφορες δυνατότητες ἐρμηνείας τῆς ἀριστοτελικῆς αὐτῆς ἐκφρασης (*δι' ἴσων χρόνων*), λέει ὅτι ἐδῶ παρουσιάζεται ἓνα ἀκέραιο ἐπιχείρημα τοῦ 'Αριστοτέλη, πού ἔχει τὸ ἀκόλουθο νόημα: ὁ 'Εμπεδοκλῆς παρουσιάζει ἓναν κόσμον πού ἐναλλάσσεται ἀνάμεσα στὴν ἀκινήσια καὶ στὴν κίνηση. Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία γι' αὐτό; 'Όχι ἡ Φιλότης καὶ τὸ Νεῖκος, γιατί αὐτὰ ἐλέγχουν μόνο τὶς δικές τους λειτουργίες καὶ ὄχι τὴ σχέση πού ἔχουν ἀνάμεσά τους. Τὸ συμπέρασμα τοῦ O'Brien³ εἶναι ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης σχεδὸν σίγουρα ὑποθέτει ὅτι ὁ χρόνος τῆς κίνησης ἦταν ἴσος μὲ τὸ χρόνο τῆς ἀκινήσιας. Πέρα ἀπ' αὐτό, εἶναι φυσικὸ νὰ δεχτῆ κανεὶς, ἀδιάφορα τί νόμιζε ὁ 'Αριστοτέλης, ὅτι ὁ χρόνος τῆς αὐξανόμενης Φιλότητος εἶναι ἴσος πρὸς τὸ χρόνο τοῦ αὐξανόμενου Νείκου. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Σφαῖρος διαρκοῦσε τόσο ὅσο ὁ κόσμος τῆς πολλαπλότητας καὶ τῆς κίνησης, γιατί εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβουμε ὑπόψη καὶ ἐνδιάμεσους χρόνους ἀνάμεσα στὸν κόσμο τῆς πολλαπλότητας καὶ στὸν κόσμο τῆς ἐνότητας, καὶ ἀντίστροφα. 'Η θέση αὐτὴ ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπενέργεια τοῦ Νείκου δὲν χωρίζεται ποτὲ ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς Φιλότητος, καὶ ἀντίστροφα, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ ἐπενεργῇ ἡ Φιλότης, τὸ Νεῖκος ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξασφαλίζῃ κατὰ τόπους κάποια ὑπεροχὴ (B 35, 6 οὐκ ἄφαρ καὶ 8 πολλὰ δ' ἄμεικτ' ἔστηκε κεραιομένοισιν ἐναλλάξ). 'Η δὴν (B 35, 3-4) πού εἶναι ἓνα μεταβλητὸ σχῆμα καὶ παριστάνει τὴ βαθμιαία μετάβαση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἐνότητα στὴν πολλαπλότητα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπόδειξη ὅτι οἱ δύο δυνάμεις δὲν εἶναι ἀπλῶς ἴσες γιατί οἱ χρόνοι τῆς ἐπικράτησής τους εἶναι ἴσοι, ἀλλὰ γιατί κινοῦνται συνεχῶς ἢ μιὰ ἐναντίον τῆς ἄλλης κατὰ τρόπο πού ἡ ὑποχώρηση τῆς μιᾶς νὰ ἀντισταθμίζεται μὲ ἀνάλογη ἐξισορροπητικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἄλλης.

'Επιπλέον, ἀφοῦ δεχόμεστε μιὰ περίοδο αὐξανόμενης δυνάμεις τῆς Φιλότητος καὶ μιὰν ἄλλη κατὰ τὴν ὁποία αὐξάνεται ἡ δύναμη τοῦ Νείκου, καὶ ὅτι ἡ αὐξηση τῆς μιᾶς συνεπάγεται τὴν ἐλάττωση τῆς ἄλλης, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ δύο δυνάμεις φθάνουν κάθε φορὰ σ' ἐνα σημεῖο ὅπου ἐξισορροποῦνται καὶ ἀκολουθεῖ ἔπειτα τὸ στάδιο τῆς

1. Zeller-Nestle, δ.π. σ. 971, 1.

2. D. O'Brien, Empedocles' Cosmic Cycle, Cambridge 1969, σ. 60.

3. "Ο. π., σ. 76.

ὑπεροχῆς γιὰ μιὰν ἀπὸ τὶς δύο ἀντίμαχες δυνάμεις. Ἡ ἐξισορρόπηση αὐτὴ πρέπει νὰ συμβαίη δύο φορές στὸ γύρισμα τοῦ κοσμικοῦ κύκλου: 1) ὅταν τὸ Νεῖκος ἀρχίζη νὰ καταλαμβάνη τὴ σφαίρα τῶν στοιχείων καὶ νὰ ἐξαναγκάζη τὴ Φιλότητα νὰ συνωθῆται πρὸς τὸ κέντρο, ὅποτε εἶναι φυσικὸ τὸ Νεῖκος νὰ φτάσῃ σ' ἓνα σημεῖο κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ ἐπιρροή του ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀπομένουσα ἐπιρροή τῆς Φιλότητος, καὶ 2) ὅταν τὸ Νεῖκος φτάσῃ στὴν μέγιστη δυνάμει του καὶ ἀρχίσῃ ἡ ὑποχωρητικὴ πορεία του πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς κοσμικῆς σφαίρας, ὅποτε οἱ δύο δυνάμεις φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ διατηροῦν ἴση ἐπιρροή μέσα στὸ σύνολο τῶν πραγμάτων.

Ὁ χρόνος, λοιπόν, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς πρὸ οὐσιαστικῆς προϋποθέσεις τῆς ἐμπεδοκλείας σκέψης, θὰ ἔλεγα μάλιστα, μὲ σύγχρονη ὀρολογία, ὅτι ὁ χρόνος λειτουργεῖ ἐδῶ ὡς βασικὴ ὄντολογικὴ κατηγορία. Μιὰ πρόσφατη ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ἀποψῆς ἀποτελεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Β 16:

B 16 ἢ γὰρ καὶ πάρος ἦν τε ¹ καὶ ἔσσειται, οὐδέ ποτ', οἶο,
τούτων ἀμφοτέρων κενεώσεται ἄσπετος αἰὼν

Ἄν ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος ὑπῆρχαν πάντοτε καὶ ὑπάρχουν καὶ ποτὲ δὲν θὰ «κενωθῆ» ἀπ' αὐτὲς τὶς δύο δυνάμεις ὁ ἀτέλειωτος χρόνος, αὐτὸ σημαίνει βέβαια ὅτι ὅλος ὁ κόσμος, τοῦ ὁποῖου τὶς ἀμφίδρομες κινήσεις προσδιορίζουν αὐτὲς οἱ δυνάμεις, ὑπῆρχεν ἐπίσης προαιώνια καὶ θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε, γιὰ τὴν ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος λειτουργοῦν μονάχα ἀναφορικὰ πρὸς αὐτόν. Εἰδικὰ σημαντικὴ εἶναι ἡ σκέψη ὅτι ὁ χρόνος εἶναι πλήρης ἀπὸ τὴ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος. «Κενός» χρόνος δὲν νοεῖται· ὁ χρόνος εἶναι χρόνος ὡς πρὸς κάτι, κι' ἐδῶ ἀναφέρεται εἰδικὰ στὶς δύο κοσμικὲς δυνάμεις, γιὰ νὰ δοθῆ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴ σκέψη ὅτι ἡ λειτουργία τους στὸν κόσμον εἶναι οὐσιαστικὰ συναρτημένη μὲ τὸ χρόνο. Εἶναι ἀκόμα χαρακτηριστικὸ τὸ φαινόμενο ὅτι ὁ χρόνος προβάλλεται ἐδῶ μὲ τὸν ὄρον αἰών, πού σημαίνει εἰδικὰ, ὅπως στὴν παράδοση², τὸ χρόνο ζωῆς, γιὰ νὰ ἀναφερθῆ ὀρισμένα στὴ Φιλότητα καὶ

1. Γραφὴ Kranz-Schneidewin (Πρβ. γραφὴ U. H ö l s c h e r, Anfängliches Fragen, Göttingen 1968, σ. 187).

2. Ἡδὴ στὸν Ὅμηρον, Π 453, ι 523 μὲ τὴν ἔκφραση *ψυχὴ τε καὶ αἰὼν* δηλώνεται ἡ στενὴ συνάφει χρόνου καὶ ζωῆς, μιὰ καὶ *ψυχὴ* ἐδῶ σημαίνει «ζωὴ» (βλ. E. R o h d e, Psyche, 5η καὶ 6η ἐκδ., Tübingen 1910, I 46 κέ.). Γιὰ τὸ *αἰὼν* ὡς χρόνον ζωῆς, βλ. Liddel-Scott-Jones λ. *αἰὼν* καὶ, ἐτυμολογικὰ, ὡς «ζωτικότης», «ζωντανὴ ὀρμή», E. B e n v e n i s t e, Expression indoeuropéenne de l'éternité, Bul-

στό Νεῖκος καί νά δοθῇ ιδιαίτερη ἔμφαση, στήν αἰώνια ζωντάνια τους καί συνάμα στήν αἰώνια ζωντάνια ὅλου τοῦ κόσμου¹. Ὁ ἀτέλειωτος λοιπὸν χρόνος, ἢ μὲ τὸν πιὸ δυναμικὸν ὄρο, ὁ αἰὼν εἶναι ὁ αἰεὶ εἶν καὶ ζῶν χρόνος πού πληροῦ ἕναν αἰώνια ζωντανὸ κόσμο². Βέβαια ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος διαγράφουν ἀνοδικές καὶ καθοδικές πορείες, μὲ τὴ διαδοχικὴ ἐναλλαγὴ τῆς κυριαρχίας τους, ἀλλὰ καὶ στό κορύφωμα ἀκόμα τῆς ζωντάνιας τῆς κάθε δυνάμεως ἢ ἄλλη διατηρεῖ κρυμμένη τὴ ρλόγα γιὰ τὴν ἀναζωογόνησή της.

Ἐνάμεσα σ' αὐτὲς τὲς ἀντίθετες ροπὲς τοῦ κόσμου, ὁ Σφαῖρος ἀντιπροσωπεύει ἕνα στάδιο τῆς κοσμογονικῆς λειτουργίας, κατὰ τὸ ὅποιο συμβαίνει μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἐσωτερικὴ μίξις τῶν συστατικῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου. Ὁ Σφαῖρος, ὅπως τὸ ἄπειρο τοῦ Ἀναξιμάνδρου, εἶναι ὁ ἀποδέκτης ὅλων τῶν πραγμάτων πού ἐξάντλησαν ὅλες τὲς δυνατότητες ὑπαρξῆς. Στὴν τελικὴ αὐτὴ φάση τοῦ κόσμου τὰ πάντα ἐπιστρέφουν στὴ σπερματικὴ κατάσταση ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησαν. Ἔτσι διακαιολογεῖται ἡ ἀπειρότητα μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζεται ὁ Σφαῖρος:

B 28, 1 ἀλλ' ὁ γε πάντοθεν ἴσος (εἶσι) καὶ πάμπαν ἀπείρων

Τὸ πάμπαν ἀπείρων σημαίνει ὅτι ὁ Σφαῖρος δὲν παρουσιάζει πουθενὰ μέσα του ὄρια, δὲν ἔχει δηλαδὴ ἐσωτερικὴ διάρθρωση καὶ ἀποτελεῖ ἕνα σύνολο ἀπροσδιόριστο. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἀπειρότητα τοῦ Σφαῖρου ἐξηγεῖται ἀκριβῶς μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ πάντα πού περιέχει βρίσκονται σὲ μιὰ σπερματικὴ καὶ ἀπροσδιόριστη μορφή. Ἐπιπλέον, ὁ Σφαῖρος, ὅπως τὰ ριζώματα, ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος, προικίζεται μὲ ἰσότητα. Ἡ ἰσότητα μὲ τὸν ἑαυτό του εἶναι καθαρὰ ἀντιληπτὴ σὰν

letín de la Societ  de Linguistique 38 (1937) 103. Πρβ. H. F r   n k e l, Die Zeitauffassung in der fr hgrichischen Literatur, Wege und Formen fr hgrichischen Denkens, 2η ἐκδ., Μόναχο 1960, σ. 18.

1. Πρβ. Ἴρακλ. Β 30 . . . ἀλλ' ἦν (ὁ κόσμος) καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰείζων . . . Ἐν λάβουμε ὑπόψη ὅτι τὸ αἰὼν στὸ Β 16 τοῦ Ἐμπεδοκλῆ περιλαμβάνει μαζί καὶ τὲς δύο ἔννοιες, «χρόνος» καὶ «ζωή», τὸ ἀσπετος αἰὼν ἐκφράζει πολὺ σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ φράση τοῦ Ἴρακλείτου τὴν ἰδέα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰώνια ζωντανός. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου αἰὼν στὸ φιλοσοφικὸ νόημα πού ἀνάγεται στὴν αἰώνια ζωντάνια τοῦ κόσμου, βλ. A - J. F e s t u g i   r e, Le sens philosophique du mot αἰών, La Parola del Passato 4 (1949) 172.

2. Ἐν στὸ Β 16 ὁ ὄρος αἰὼν ἀναφέρεται εἰδικὰ στὲς δυνάμεις Φιλότητα καὶ Νεῖκος, εἶναι ἴσως γιὰτὴ ἡ ἐνέργειά τους στὸν κόσμο εἶναι εἰδικὰ ἀντιληπτὴ ὡς βιολογικὴ λειτουργία.

τὴν ἰσότητα μιᾶς σφαίρας πού ὄλα τὰ σημεῖα τῆς ἀπέχουν ἐξίσου ἀπὸ τὸ κέντρο. Αὐτὸ θὰ σήμαινε ἴσως ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ξαναγυρίζει στὴν ἔννοια τῆς ἰσότητος μὲ τὴν ὁποία εἶχε κατοχυρώσει ὁ Παρμενίδης τὸ ὄν, ἀλλὰ ἐδῶ ὁ Σφαῖρος προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ Φιλότητα πού ἔχει φτάσει στὴ μέγιστη ἀκμὴ τῆς δυνάμεως τῆς κι' αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὄλα τὰ συστατικά στοιχεῖα τοῦ κόσμου δένονται μὲ ἴση ἀμοιβαία ἔλξη μεταξὺ τους καὶ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία ἢ δύναμη ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ διαταράξη τὴν ἰσορροπία τοῦ συνόλου. Αὐτὸ εἶναι φυσικό, ἀφοῦ ἡ Φιλότητα ἔχει ἀπλώσει ἐξίσου τὴν ἐπιρροή τῆς παντοῦ.

Ὁ Σφαῖρος λοιπὸν δὲν εἶναι χωρικά ἄπειρος, ἀλλὰ μέσα στὰ ὅρια μιᾶς σφαίρας πού ἀπολήγει ἐξίσου πρὸς ὄλα τὰ σημεῖα τῆς καὶ δὲν παρουσιάζει ἐσωτερικὴ διάρθρωση. Ὡς πρὸς τὸ χρόνο, ἀποτελεῖ μιὰ παροδικὴ μονάχα ἀνάπαυλα στὴν κοσμογονικὴ λειτουργία. Ὁ Σφαῖρος περιβάλλεται ἀπὸ τὸν ἐχθρό του, τὸ Νεῖκος, πού μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (τελειομένοιο χρόνοιο) θὰ τὸν ἐξαρθρώσει (B 30 καὶ 31) γιὰ νὰ προέλθῃ ὁ δημιουργούμενος κόσμος.

Τὸ σχέδιο τῆς ἐμπεδόκλειας σκέψης, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, δείχνει πόσο προσεγμένη εἶναι ἐδῶ ἡ θεμελίωση τῆς ἰσορροπίας τοῦ κόσμου. Αὐτὴ εἶναι κατοχυρωμένη 1) ἀπὸ τὴν ἰσότητα, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ὁμοιότητα καθενὸς ἀπὸ τὰ ριζώματα μὲ τὸν ἑαυτό του, 2) ἀπὸ τὴ σχέση ἀμοιβαίας ἰσορροπίας ἀνάμεσά τους, τὴν ὁποία ἐγυᾶται ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς τῶν ἴσων δικαιωμάτων τους, 3) ἀπὸ τὴν ἰσορροπία πού χαρακτηρίζει τὴ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος καθεαυτά, 4) ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία ἐξισοροπητικὴ ἐναλλαγὴ τῆς ἐξουσίας τους καὶ τὸν ἀμοιβαῖο σεβασμὸ τῶν ἴσων δικαιωμάτων τους στὴν ἐξουσία τοῦ κόσμου, καὶ 5) ἀπὸ τὴν ἰσορροπία πού διέπει τὸν κόσμο στὴ μοναδικὴ καὶ πρόσκαιρη κατάσταση πού λέγεται Σφαῖρος. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς μορφές τῆς ἰσορροπίας εἶναι ἀντιληπτὴ κάτω ἀπὸ σχήματα χώρου καὶ χρόνου. Στὴν ἀριστοκρατικὴ ἢ μοναρχικὴ τάξη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία σχεδιαζόταν ἡ μορφή τοῦ κόσμου στὶς παλαιότερες κοσμογονίες, μὲ βάση δηλαδὴ προνόμια σειρᾶς, ἀρχαιότητος καὶ ὑπεροχῆς τῆς δυνάμεως, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονταν σ' ἓνα στοιχεῖο πού προβαλλόταν ἔτσι ὡς κυρίαρχο ὅλων τῶν ἄλλων, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀντιτάσσει τὴν ἐξισοροπητικὴν τάξη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σχέση τῶν στοιχείων καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου εἶναι προσδιορισμένη ἐν χώρῳ καὶ ἐν χρόνῳ κατὰ τὸ σχέδιο τῆς ἰσομοιρίας πού ἐξασφαλίζει τὴν ἰσορροπία καὶ τὴν ἰσοδυναμία τους πέρα ἀπ' ὅλες τὶς διακυμάνσεις τῆς δυνάμεως τους. Ὁ κόσμος εἶναι ἓνα κανονικὰ διευθετημένο σύνολο, προσδιο-

ρισμένο όχι μόνο από μια χωρική τάξη τῶν μερῶν, ὥστε νά ἀποτελεῖ ἕνα ὀργανωμένο ἑκτατικά σῶμα, ἀλλά προσδιορισμένο ἐπίσης ἀπό τή χρονική τάξη μέσα στήν ὁποία οἱ ἀντίρροποι παράγοντες τοῦ κόσμου ἐξισορροποῦνται σύμφωνα μέ τή δημοκρατική ἀρχή τῆς δίκαιης διανομῆς τῆς δυνάμεως.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΕΪΚΟΣ